

Eredoctoraat
prof. mr.
**Geert
Corstens**

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

Doctor Honoris Causa Series
Radboud Universiteit | Faculteit der Rechtsgeleerdheid

Eredocoraat prof. mr. Geert Corstens

Eredocoraat **prof. mr. Geert Corstens**

17 oktober 2023
De Vereeniging in Nijmegen

Radboud Universiteit

Eredoctoraat prof. mr. Geert Corstens

Deze publicatie maakt deel uit van de Doctor Honoris Causa Series
Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Radboud Universiteit

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS
Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen
www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Redactie: Radboud University Press
Foto's: Dick van Aalst en NiekToni
Ontwerp: Textcetera, Den Haag
Print en distributie: Pumbo.nl

ISBN: 9789493296336
DOI: 10.54195/PPZU3119
Gratis te downloaden op: www.radbouduniversitypress.nl

© 2023, Geert Corstens en Roel Schutgens

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

Dit is een Open Access boek gepubliceerd onder de termen van de Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgelideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. De gebruiker mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met het werk of het gebruik van het werk. Gebruik voor commerciële doeleinden is onder deze licentie niet toegestaan. De gebruiker mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat. Men mag het veranderde materiaal niet verspreiden als men het werk heeft geremixt, veranderd, of op het werk heeft voortgebouwd.

Eredoctor

Prof. mr. Geert J. M. Corstens

Emeritus hoogleraar strafrecht (Radboud Universiteit)

Emeritus president van de Hoge Raad der Nederlanden

Erepromotor

Prof. mr. Roel J. B. Schutgens

Decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid (Radboud Universiteit)

Hoogleraar algemene rechtswetenschap (Radboud Universiteit)

Inhoud

1	Laudatio	9
2	Bul Eredocoraat.....	13
3	Dankrede	19
4	Curriculum Vitae.....	25
5	Van der Grintenlezing	29

Radboud Universiteit
SINCE 1923

ROEL SCHUTGENS
LAUDATIO

ROEL SCHUTGENS
LAUDATIO

Meester Corstens,

Alle juristen die hun vak ook maar een beetje waard zijn proberen hun bijdrage te leveren aan het uitdragen van de waarden van de democratische rechtsstaat. Maar wij kennen maar heel weinig juristen die zich daar met zoveel overtuiging en succes voor hebben ingezet als u. Ooit als jong en gedreven officier van justitie, later als maatschappelijk betrokken en wetenschappelijk gezaghebbend hoogleraar strafrecht en uiteindelijk als president van de Hoge Raad die de spreekwoordelijke luiken heeft opengegooid. Helder en genuanceerd, onversaagd en welgemoed bleef u tegenover eenieder die dat wel – en soms ook tegen eenieder die dat even niet – wilde horen de onschatbare waarde van de democratische rechtsstaat uitdragen. En u gaat daar onvermoeibaar mee door, in woord en geschrift, van prestigieus congres tot in het spreekwoordelijke wijkzaaltje. Doctor – meester Corstens, een voorspoedig land is noodzakelijk een rechtsstaat. Maar die rechtsstaat is een abstract en ongrijpbaar begrip. U geeft dat onschatbare abstractum een stem, een gezicht en een hart. Wij zijn u daarvoor zeer erkentelijk.

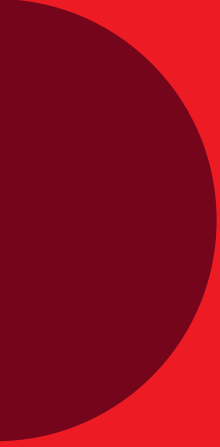

Radboud Universiteit
SINCE 1923

BUL EREDOCTORAAT

BUL EREDOCTORAAT

Geboren 1 februari 1946 in Helvoirt

Als uitgesproken voorstander van een stabiele rechtsstaat treedt Geert Corstens keer op keer op de voorgrond en laat hij zijn stem horen in het maatschappelijke debat in Nederland en Europa. Hij zet zich in voor een goede rechtstoegang voor iedereen. Met zijn sterke morele kompas wijst hij politici, rechters, wetenschappers en burgers de weg.

IN CHRISTI NOMINE. AMEN. Sapienti consilio a maioribus nostris institutum est, ut non modo ingenuarum artium studiosi, academicis disquisitionibus rite peractis, honorificum peterent industriae atque eruditionis testimonium, verum etiam homines doctos qui studiis atque litteris inter omnes excellent et ad artes doctrinasque adiuuandas maxime contulissent, eadem honoris significatione Universitates sponte sua decorare possent, Quamobrem, cum Universitas nostra commemoravisset illustrissimum

Gerard Josephum Mariam Corstens

Natum Kal. Feb. MCMXLVI in vico Helvoirt, doctoratus honoris causa ei decretus est.

Gerard Corstens propugnatorem firmum integri iuris obsequii iterum atque iterum se praestitit, pro iustitia vocem attollens in collationibus opinionum domi Europaeque. Aditum iuris praebendum suum cuique curat. Sua iustitia, quae vere compassus moralis dici potest, res publicas administrantibus, iudicibus, scholasticis, denique civibus viam monstrat.

Quippe qui hominum doctorum omnium consensu eximias laudes meruerit et dignus sit qui ab Universitate nostra insigni laureae decore augetur, Nobis, quo causam honestissimam adiuvaremus, summos honores ei tribuere placuit.

Quapropter Nos pro potestate nobis concessa eundem

Gerard Josephum Mariam Corstens

DOCTOREM HONORIS CAUSA

sollemni modo rituque creavimus et renuntiavimus et ei concessimus quidquid iuris et honoris legitime creato doctori vel lege vel more tribui solet. Cuius rei quo sit firma testataque fides, Diploma hoc manu Rectoris subscriptum et maiore Universitatis sigillo confirmatum ei tradendum curavimus. Datum Noviomagi, in celebranda festivitate Universitatis nostrae diei natalis centesimi, a.d. XVI Kal. Nov. MMXXIII

Rector

Professor J.M. Sanders

Promotor

Professor R.J.B. Schutgens

RECTOR ET DECANI RADBODI UNIVERSITATIS NOVIOMAGENSIS

LECTORIBUS SALUTEM!

IN CHRISTI NOMINE. AMEN. Sapienti consilio a maioribus nostris institutum est, ut non modo ingenuarum artium studiosi, academicis disquisitionibus rite peractis, honorificum peterent industriae atque eruditionis testimonium, verum etiam homines doctos qui studiis atque litteris inter omnes excellenter et ad artes doctrinasque adiuuandas maxime contulissent, eadem honoris significatione Universitates sponte sua decorare possent,

Quamobrem, cum Universitas nostra commemoravisset illustrissimum

Gerard Josephum Mariam Corstens

Natum Kal. Feb. MCMXLVI in vico Helvoirt, doctoratus honoris causa ei decretus est.

Gerard Corstens propugnatorum firmum integri iuris obsequii iterum atque iterum se praestitit, pro iustitia vocem attollens in collationibus opinionum domi Europaeque. Aditum iuris praebendum suum cuique curat. Sua iustitia, quae vere compassus moralis dici potest, res publicas administrantibus, iudicibus, scholasticis, denique civibus viam monstrat.

Quippe qui hominum doctorum omnium consensu eximias laudes meruerit et dignus sit qui ab Universitate nostra insigni laurae decore augetur, Nobis, quo causam honestissimam adiuveremus, summos honores ei tribuere placuit.

Quapropter Nos pro potestate nobis concessa eundem

Gerard Josephum Mariam Corstens

DOCTOREM HONORIS CAUSA

sollemni modo ritumque creavimus et renuntiavimus et ei concessimus quicquid iuris et honoris legitime creato doctori vel lege vel more tribui solet.

Cuius rei quo sit firma testataque fides, Diploma hoc manu Rectoris subscriptum et maiore Universitatis sigillo confirmatum ei tradendum curavimus.

Datum Noviomagi, in celebranda festivitate Universitatis nostrae diei natalis centesimi, a.d. XVI Kal. Nov. MMXXIII

Rector

Promotor

Professor J.M. Sanders

Professor R.J.B. Schutgens

GEERT CORSTENS

DANKREDE

GEERT CORSTENS

DANKREDE

Egredissima reatrix magnifica, egredissime promotor honoris causa, pro magno honore quo me auxistis vobis gratulor. Ik zal nu verder gaan in het Nederlands. Ik zei zo-even: ‘Hooggeachte rector en hooggeachte promotor, voor de grote eer die u mij hebt betuigd dank ik u.’

In mijn boek over het Nederlands strafprocesrecht prijkt het motto “*there but for the grace of God goes John Bradford.*” Dit werd uitgesproken door de hofprediker John Bradford toen hij zag dat veroordeelden naar de galg werden geleid. Onder andere omstandigheden groot gebracht, met andere vrienden, dan zou ik, John Bradford, misschien degene zijn geweest die naar de galg werd geleid. Die woorden inspireerden me en inspireren me nog altijd. Ze nopen tot barmhartigheid, bescheidenheid en tot een behoorlijke behandeling van wie in de fout is gegaan.

Barmhartigheid, een oud bijbels begrip. Paus Franciscus schreef er prachtig over. Het begrip heeft te maken met de notie van het menselijk tekort. We gaan allemaal soms de fout in. Wie geen barmhartigheid kan opbrengen, verheft

zich boven de ander. Die zegt dat hij het wel anders gedaan zou hebben. En daar kunnen goede en overtuigende argumenten aan ten grondslag liggen. Maar het is altijd redeneren en oordelen op basis van het heden en dus met de meerdere kennis van het heden. En dat is soms te gemakkelijk.

Bescheidenheid: de eerder dit jaar tot het doctoraat honoris causa geroepen Michael Sandel vroeg terecht hiervoor aandacht. Talenten kun je ontwikkelen, maar het begint met de verwerving ervan. En daarmee ben je gezegend of niet. Er is geen reden jezelf op de borst kloppen voor de talenten die je hebt gekregen.

De woorden van John Bradford roepen ook op tot een rechtvaardige behandeling van mensen die in de fout zijn gegaan. Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet. Samenlevingen moeten geordend worden. Daarbij spelen basisregels van de rechtsstaat een cruciale rol. Zonder die basisregels is die orde onvolkomen. Een door geweld of terreur, al dan niet van staatszijde, beheerste samenleving willen we niet. We willen orde, maar ook een rechtvaardige orde waarin allen als waardige en vrije mensen worden erkend. Die idee is uitgewerkt in de elementen van de rechtsstaat.

Gelukkig is de laatste jaren de aandacht voor de idee van de rechtsstaat gegroeid. Maar anderzijds wordt de rechtsstaat ook bedreigd, niet alleen ver weg, maar ook op ons eigen continent. Dus enerzijds aandacht en anderzijds gevaar voor afbraak. Het besef dat de democratische rechtsstaat voor de vrijheid van ons allen van wezenlijk belang is, lijkt onvoldoende ingedaald in de samenleving. De beroemde Amerikaanse rechter Learned Hand zei het zo: *“Liberty lies in the hearts of men and women; when it dies there, no constitution, no law, no court can save it.”*¹ Die gedachte van vrijheid voor iedereen gaat uit van het postulaat dat elk mens aanspraak moet kunnen maken op erkenning van zijn of haar waardigheid. Het is van essentieel belang de lijn die loopt van menselijke waardig-

1 <https://www.thefire.org/research-learn/spirit-liberty-speech-judge-learned-hand-1944>

heid, via individuele vrijheid naar de rechtsstaat steeds opnieuw te verhelderen. Het is zaak die boodschap over te brengen, ook aan de jongere generaties. In de idee van de rechtsstaat komen de waardigheid van elke mens en diens vrijheden tot uiting in een structuur die uitgaat van de gebondenheid van ons allen aan de wet, van evenwicht tussen staatsmachten, en van erkenning van fundamentele rechten van een ieder. En in geval van conflict of wetsoverschrijding heb je toegang tot onafhankelijke en onpartijdige rechters.

Het zijn in de eerste plaats structuren die houvast bieden. Maar daarnaast is het ook noodzakelijk dat de in die structuren besloten liggende waarden worden voorgeleefd. Het goede voorbeeld geven, een moreel kompas ontwikkelen, dat zijn de culturele componenten die de rechtsstaat verder helpen. Ik ben er zeker van dat ook aan deze universiteit de nodige inspanningen worden verricht om de idee van de rechtsstaat te verbreiden. Ik eindig met een variatie op de woorden van de leadzanger Huub van der Lubbe van popgroep De Dijk die zijn geliefde betroffen maar ook op de rechtsstaat kunnen worden toegepast: je weet pas wat je mist, als ze er niet meer is.

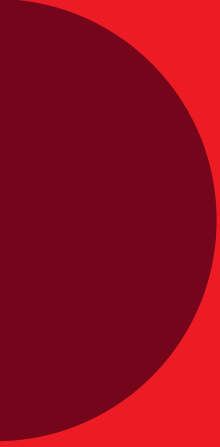

Radboud Universiteit
SINCE 1923

CURRICULUM VITAE

CURRICULUM VITAE

GEERT CORSTENS (1946) was officier van justitie, hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen en lid van de Hoge Raad der Nederlanden, laatstelijk president van dit college. Hij publiceerde talloze artikelen en diverse boeken, onder andere een veel gebruikt handboek over het Nederlands strafprocesrecht (*Het Nederlands strafprocesrecht*), een Franstalig boek over Europees strafrecht (*Le droit pénal européen*), dat in het Engels, het Nederlands en het Albanees is vertaald. Bij zijn afscheid van de Hoge Raad publiceerde hij: *De rechtsstaat moet je leren*, dat in het Engels (*Understanding the Rule of Law*) en in het Russisch is vertaald. Een samen met Reindert Kuiper herziene, geactualiseerde en geïnternationaliseerde druk verscheen onder de titel *De rechter grijpt de macht en andere misverstanden over de democratische rechtsstaat*. Zijn meest recente boek is getiteld: *Onze rechtsstaat: Strijdbaarder en weerbaarder*.

Geert Corstens in zijn ambtskostuum als president van de Hoge Raad, 2012

Hij houdt zich bezig met uiteenlopende onderwerpen als de rechtsstaat, de constitutionele positie van de rechter en vergeving en publiceerde in het *Hollands Maandblad* over Mussolini en het fascisme, de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd, de Amerikaanse burgeroorlog en de slavernij en – onlangs – over het Thatcherisme. Hij is onder andere voorzitter van de Stichting Leerstoel Uytenbogaert (over verdraagzaamheid, gevestigd aan de Leidse universiteit), voorzitter van de Adviescommissie beoordeling aangeboden cultuurbezit uit nalatenschappen en fungeert als Appointing Authority bij het Iran United

States Claims Tribunal (IUSCT, Den Haag). Hij was ook lid van de Commission of Ethics van het Internationaal Olympisch Comité.

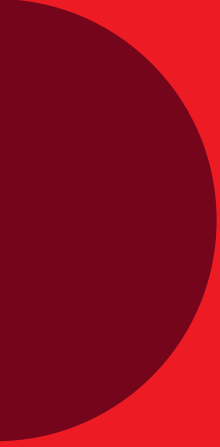
Hij ontving een eredoctoraat van de Universiteit Antwerpen en (t.g.v. het eeuwfeest) van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij werd onderscheiden als “chevalier de la Légion d’honneur”, als “officier de l’Ordre nationale des Palmes académiques” en als commandeur in de Orde van Oranje Nassau.

Geert Corstens schaatsend op de Wieden, 2012

VAN DER GRINTENLEZING

VAN DER GRINTENLEZING

1. Woord vooraf

Met veel genoegen houd ik vandaag [19 oktober 2023] de Van der Grintenlezing. Hij is voor mij nog altijd een voorbeeld van een goede, dus ook heldere, leider. Ik herinner me nog heel goed de wijze waarop hij vergaderingen van de faculteitsraad leidde. Hij introduceerde een agendapunt, formuleerde zijn standpunt, gaf gelegenheid tot reacties en eindigde vaak met: “Dan doen we het dus maar zo.” Dat ‘zo’ was wat hij aan het begin van het debat had betoogd. Daarmee werd vaak genoegen genomen, omdat hij een helder en overtuigend standpunt had ingenomen en omdat het gevoel bestond dat hij je geen loer draaide. Men vertrouwde – terecht – op zijn integriteit. Ik denk dus met heel veel waardering en ook met plezier aan zijn behendig optreden terug. Bij onze eerste kennismaking na mijn benoeming tot hoogleraar ontvingen Wim en Wil van der Grinten ons bij hen thuis. Het eerste wat Wim zei was dat we hen met de voor naam moesten aanspreken. Dat kostte eerlijk gezegd behoorlijk wat moeite bij Madeleine en mij. Hij was immers een grote autoriteit, iets wat me later nog veel duidelijker is geworden. De faculteit profiteerde daarvan, ook door het feit dat hij veel vertrouwen opriep, niet alleen hier, maar ook nationaal. Men verliet zich graag op zijn gezag. Daardoor werd veel onnodig overleg en een elders wel gegroeide uitbundige vergadercultuur voorkomen.

2. Inleiding: het fundament van de rechtsstaat

Vandaag spreek ik graag over de rechtsstaat en de rol en de positie van de rechter daarin. Het is zaak eerst te betogen dat het begrip rechtsstaat alles heeft te maken met de vrijheid van mensen en dat die vrijheid is gefundeerd in de gedachte dat elke mens waardigheid toekomt. Daarmee beginnen dan ook de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie.² Artikel 1 van dat Handvest bepaalt: “De menselijke waardigheid is onschendbaar. Zij moet worden geëerbiedigd en beschermd.” Daaraan gaat een preambule vooraf die zegt:

“Zich bewust van haar geestelijke en morele erfgoed vestigt de Unie haar grondslag op de ondeelbare en universele waarden van menselijke waardigheid en van vrijheid, gelijkheid en solidariteit; zij berust op het beginsel van de democratie en het beginsel van de rechtsstaat. Zij stelt de mens centraal in haar optreden door het burgerschap van de Unie in te stellen en een ruimte van vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid tot stand te brengen.”

Ik vraag nu al even aandacht voor het woord *solidariteit*, dat aan het einde van mijn betoog terug zal komen.

Voorop staat dus de erkenning dat de ander een medemens is en dus onze eerbied waard is. Die gedachte werd hier aan deze faculteit ook al in de jaren tachtig benadrukt door de overleden hoogleraar Désiré Scheltens, rechtsfilosoof. Hij doceerde over mensenrechten en bracht vaak naar voren dat mensenrechten berusten op de idee van de menselijke waardigheid. Mensenrechten verwoorden de erkenning dat we allemaal een zekere ruimte verdienen. Die ruimte kun je aanduiden als vrijheid. En die vrijheid wordt door de idee van de rechtsstaat verder uitgewerkt. Die idee omvat naast mensenrechten ook de

² Zie Ernst Hirsch Ballin, *Recht doorgronden*, Meppel: Boom Juridisch 2022, p. 110.

gedachte dat wij allen gebonden zijn aan het recht, dat om onze vrijheid beter te waarborgen er in de organisatie van de staat evenwicht tussen de drie klassieke staatsmachten moet bestaan en dat we bij conflicten en bij bestraffing toegang tot de rechter hebben. Dit kwartet, indien goed nageleefd, waarborgt onze vrijheid.

3. De rechtsstaat: minder evident

De idee van de rechtsstaat verdient aandacht. Gelukkig is die er de laatste jaren wel. Ons staatshoofd wijdde er onlangs in de troonrede woorden aan: “Wereldwijd staan democratie, vrijheid en de rechtsstaat onder druk. Niet alleen ver weg, maar ook op ons eigen continent.” We denken natuurlijk aan Hongarije en Polen. Mijn Hongaarse collega András Baka werd op 1 januari 2012 aan de kant gezet. Helaas leidden mijn interventies daarover bij de toenmalige Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken en Justitie en Veiligheid niet tot zichtbare effecten. De een verwees naar de ander en die ander zei er wat aan te gaan doen, te weten aan oppositie tegen het ontslag van mijn Hongaarse collega András Baka. Ik heb er van die zijde nooit meer wat van mogen vernemen. De urgentie van de aanpak van de aantastingen van de rechtsstaat in die landen en dus ook de ondermijnende werking ervan op de Europese Unie, werden kennelijk toen op ministerieel niveau niet onderkend. Intussen is de rechterlijke onafhankelijkheid ook in Polen zwaar aangetast en is de persvrijheid in Polen en Hongarije voor een groot deel afgebroken door vervolgingen van journalisten en het opkopen van kranten en zenders.³ Maar gelukkig gloort er voor Polen en de Polen weer licht aan de horizon.

En als we denken aan afbraak van de rechtsstaat kunnen we ook dichterbij huis blijven. We hebben geleerd dat rechterlijke vonnissen en arresten die uitvoerbaar zijn met de sterke arm kracht kunnen worden bijgezet. Voorheen was het

³ Zie recentelijk ook Dore van Duivenbode in ‘Buitenhof’, *NPO 1* 24 september 2023.

zo dat tegen de overheid geen dwangsommen werden uitgesproken. Het werd evident geacht dat overheden rechterlijke vonnissen zonder meer naleven. Helaas is aan die praktijk een einde gekomen. Rechter zien zich soms genoopt hun tegen overheden gewezen vonnissen met dwangsommen te ondersteunen.⁴ In België is dit probleem, het niet uitvoeren van rechterlijke beslissingen, de laatste tijd sterk in de media naar voren gekomen. Op 13 september 2023 schorste de Raad van State de uitvoering van het besluit van staatssecretaris voor Asiel en Migratie Nicole de Moor om alleenstaande mannen die asiel aanvragen geen opvang meer te verlenen. Dat besluit, zo oordeelt de Raad van State, is niet in overeenstemming met de wetgeving, die alle asielzoekers recht geeft op opvang. In een rechtsstaat kan zo'n uitspraak maar één reactie van de uitvoerende macht krijgen: de onmiddellijke opschorting van het beoordeelde beleid. Maar staatssecretaris De Moor kondigde meteen aan dat ze de als onwettig beoordeelde beleidlijn zou voortzetten.⁵ De federale regering blijft zo een elementaire regel van de democratische rechtsstaat schenden: het respecteren van gerechtelijke beslissingen. In vaste rechtspraak van het Europees Hof van de Rechten van de Mens (EHRM) is uitgemaakt dat overheden rechterlijke beslissingen dienen uit te voeren. Daarover bestaat geen twijfel.⁶ Een groep constitutionele specialisten, onder wie het voormalige Belgische lid van het EHRM, Françoise Tulkens, heeft de regering opgeroepen de rechtsorde te respecteren.⁷ De houding van de Belgische staatssecretaris lijkt sterk op die van de Turkse president Erdoğan, die over een hem onwelgevallig besluit van het Turkse Constitutionele Hof tot vrijlating van de hoofdredacteur Dündar en de bureauchef Gül van de krant *Cumhuriyet* zei: "Ik hoef dit niet te accepteren, dat wil ik duidelijk maken. Ik gehoorzaam noch eerbiedig dit besluit."⁸ En ook een Oostenrijkse bondskanselier zei op enig moment: "Juridische meningen

4 Zie Chiel Kuypers en Ronald Tinnevelt, 'Een weerbare Nederlandse rechtsstaat', *NJB* 2023, afl. 17, p. 1382-1389, p. 1383 noot 12.

5 Jeroen Struys, 'Asiel blijft splijtzwam Vivaldi', *De Standaard* 20 september 2023.

6 Zie bijv. EHRM 18 juli 2023, 49255/2022 (*Camara v. België*).

7 Redactie, "'Maak een einde aan de flagrante minachting van de rechtsstaat'", *De Standaard* 20 september 2023.

8 Geert Corstens, *Onze rechtsstaat*. Amsterdam: Prometheus 2023, p. 45.

worden door juristen beantwoord. Politiek zeg ik: we blijven hierbij.”⁹ In Tunesië, ooit onze hoop in de Arabische Lente, weigert president Saied door de rechter vernietigde ontslagbesluiten van rechters terug te draaien. Deze verontrustende ontwikkelingen eisen tegenspraak. We dienen onze eigen democratische rechtsstaat te koesteren en te versterken.

Gelukkig worden er ook internationaal steunacties gevoerd om rechters die worden bedreigd door hun regering te ondersteunen. Het werk van de Stichting Rechters voor Rechters onder voorzitterschap van Tamara Trotman, raadshoofd in de Hoge Raad, is daarbij van groot belang.

Geert Corstens met zijn kleinzoon Maes van der Haagen, 2023. Corstens draagt (van links naar rechts) onderscheidingen van de Orde van Oranje-Nassau, de Franse Orde van het Legioen van Eer en de Franse Orde van de Academische Palmen. Maes draagt zijn zwemdiploma B-medaille

9 Corstens 2023, p. 18.

Dus enerzijds is er aandacht voor de idee van de rechtsstaat, maar anderzijds bestaat er ook gevaar voor afbraak. Het besef dat de democratische rechtsstaat voor de vrijheid van ons allen van wezenlijk belang is, lijkt onvoldoende ingedaald in de samenleving. Wel voeg ik nog toe dat we ook niet te snel het begrip rechtsstaat moeten koppelen aan allerlei ongewenste ontwikkelingen. Dat kan retorisch aardig zijn, maar kan ook tot inflatie van het begrip leiden.

In het debat over de rechtsstaat staat vaak de verhouding van de burger tegenover de overheid centraal. Maar ook moet onder ogen worden gezien dat de burger tegen rechtsschendingen door medeburgers moet worden beschermd. Criminaliteit is niet alleen een schending van door de overheid te handhaven regels, maar levert vaak ook schending van rechten van burgers op. Dan moet de burger aanspraak kunnen maken op bescherming door de overheid. Dat is in rechtspraak van het EHRM erkend. Zo werd het Verenigd Koninkrijk in de zaak *Osman* veroordeeld wegens het onvoldoende reageren op bedreigingen door een leraar van een leerling. Vervolgens schoot de leraar de vader van de leerling dood.¹⁰ Het EHRM leidde uit het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens een positieve verplichting af tot bescherming door de staat tegen dreigende of reeds voltrokken schendingen van mensenrechten. We kunnen als burgers dus ook aanspraak maken tegen bijvoorbeeld rechtsschendingen door de georganiseerde criminaliteit.¹¹ Het door het openbaar ministerie in te roepen opportuniteitsbeginsel bij de vervolging geeft geen ongelimiteerde vrijheid om vervolgingen achterwege te laten.

Maar er is, afgezien van het klimaatprobleem dat ons treft en voorlopig zal blijven bezig houden, nog een andere bedreiging van de democratische rechtsstaat. De opkomst van de digitale samenleving met haar verzameling van data door bedrijven en overheden, haar gebruik van algoritmen en van *AI* (kunst-

10 EHRM 28 oktober 1998, 23452/94 (*Osman v. Verenigd Koninkrijk*).

11 Corstens 2023, p. 42; zie ook Jean Pradel, Geert Corstens en Gert Vermeulen, *Droit pénal européen*. 3ième éd., Parijs: Dalloz 2009, p. 332 en 438-440.

matige intelligentie) noopt tot een opnieuw doordenken van het functioneren van de democratische rechtsstaat. Maxim Februari formuleerde het beeldend: “Je zou de democratie en rechtsstaat kunnen zien als kanalen, waterwegen, die we in voorgaande eeuwen hebben gegraven om de samenleving ordelijk doorheen te leiden. Het bevaren van die kanalen heeft lange tijd min of meer goed gewerkt, maar in deze nieuwe eeuw worden we geregeerd door informatiestromen die ver buiten de kanalen treden en wild door onbekend gebied kolken.”¹² Bespreking daarvan zou een aparte voordracht verlangen. Dat laat ik aan een ander over.

4. De elementen van de rechtsstaat

Het eerste element proclameert de gebondenheid van ons allen aan het recht. Het recht heerst over ons. Zoals Fuller al zei in één van zijn aforismes: “*Be you never so high, the Law is above you.*”¹³ En onder ‘ons’ verstaan we ook de bestuurde overheden. De overheid mag haar macht alleen uitoefenen op grond van de wet en binnen door het recht getrokken grenzen. Die gebondenheid van ons allen varieert niet al naar gelang iemands positie of afkomst. Ministers zijn in gelijke mate als wij allemaal gebonden aan coronamaatregelen. En het gaat niet aan dat sommigen, in vergelijkbare omstandigheden verkerend, niet worden vervolgd voor wandaden en anderen wel, dat sommigen fiscale privileges genieten en anderen niet. Het klinkt wellicht radicaal, maar belastingprivileges toekennen aan toch al hoog gesalarieerden door constructies toe te laten, is strijdig met de idee van de rechtsstaat. Het antwoord op dergelijke constructies kan niet zijn: ja, maar de wet laat dit toe. Dat is dan misschien niet in strijd met de wet, maar wel met de achterliggende idee van gelijkheid voor de wet. Legaliteit strookt niet altijd met legitimiteit. Een vorige premier van Italië, Silvio Berlusconi, die getroffen dreigde te worden door vervolging wegens corruptie van rechters, kreeg het gedaan dat een wet werd

¹² Maxim Februari, *Doe zelf normaal*. Amsterdam: Prometheus 2023, p. 116.

¹³ Thomas Fuller, *Gnomologica: Adagies and Proverbs*, nr. 943.

aangenomen die hem vrijwaarde van vervolging. Het parlement had het wetsvoorstel aangenomen. Toch bestond het Italiaanse Constitutionele Hof het die wet onconstitutioneel te verklaren.¹⁴ Ook hier: legaliteit stond niet gelijk aan legitimiteit. Lord Bingham, lid van het Hooggerechtshof van het VK, formuleerde het op een wat aparte manier: “*If you maltreat a penguin in the London Zoo, you don’t escape prosecution because you are the archbishop of Canterbury.*”¹⁵

Niemand is uitgesloten. Dat doet me even denken aan de uitlating van een Afrikaanse priester tijdens een mis die ik een aantal jaren geleden bijwoonde in het Franse Villers. Hij spreidde zijn uit een wit kazuifel stekende zwarte handen uit en zei: “*Nous ne sommes pas l’église de l’exclusion, nous sommes l’église des exclus.*” Insluiting, geen uitsluiting, van mensen.

U weet dat ook in Nederland pas laat is erkend dat aanhangers van alle godsdiensten gelijke rechten hebben. Zo werden de Remonstranten gediscrimineerd. Pas in 1796, ten tijde van de Bataafse Republiek, konden joden lid worden van gilden. En het duurde nog lang voordat joden en katholieken in hogere overheidsfuncties werden benoemd. Dat waren slechts stappen op weg naar volledige emancipatie. En het algemeen kiesrecht voor mannen kwam in Nederland pas in 1917 in de plaats van het censuskiesrecht dat was gebaseerd op inkomen en vermogen. Pas bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1922 konden voor het eerst vrouwen in Nederland gebruik maken van het actief kiesrecht.

Het tweede element van de rechtsstaat is het evenwicht tussen de staatsmachten. Vroeger spraken we, ook in onze opleiding hier, over “*la séparation des pouvoirs*”. Volgens René Foqué komt die uitdrukking in het meesterwerk van Montesquieu haast niet voor.¹⁶ Maar wel de uitdrukking “*l’équilibre des*

14 Geert Corstens 2023, p. 35-36.

15 Tom Bingham, *The Rule of Law*. London: Penguin Books 2011, p. 4.

16 Zie René Foqué et al., ‘De scheiding der machten’, *Ethische perspectieven* 2009/19, afl. 4, p. 346-373.

pouvoirs”. Tegenwoordig geven we terecht dus de voorkeur aan “het evenwicht tussen de machten”. Zeker de eerste en de tweede macht in de staat, de wetgever en het bestuur zijn niet van elkaar gescheiden. De wetgever bestaat uit regering én parlement. Bij het idee van evenwicht gaat het erom dat niet alle macht is geconcentreerd in één hand. Zoals ook in ondernemingen en stichtingen naast het bestuur een raad van commissarissen, een raad van advies of een raad van toezicht pleegt te staan. Tegenover de macht behoort tegenmacht te staan. Dat is in de staat essentieel met het oog op onze vrijheden. Wie het niet eens is met de wetgever, kan daarvan bij verkiezingen blijf geven. Als de regering de positie van illegalen onvoldoende respecteert, kan de rechter tussenbeide komen. Die vond dat illegalen in elk geval aanspraak kunnen maken op bed, bad en brood. En terecht heeft de toenmalige staatssecretaris Teeven gezegd dat hij de uitspraak van de rechter ging opvolgen. En zo hoort het. De rechter kan een nationale wet waarvan de toepassing strijdig is met een verdrag buiten toepassing laten. En vervolgens kan de wetgever de wet bijstellen, waarna de rechter opnieuw kan worden geroepen tot oordelen. De nationale rechter op zijn of haar beurt kan binnen zekere grenzen weer worden gecorrigeerd door de twee Europese rechters. Het komt erop neer dat niemand het laatste woord heeft. Politici spreken graag over het primaat van de politiek. Die uitdrukking berust op een misvatting. Niemand heeft het laatste woord. Montesquieu zei het al: “*Il faut que le pouvoir arrête le pouvoir*”: Macht en tegenmacht.

Dit sluit niet uit dat de verschillende machten wel verschillende functies hebben. De wetgever trekt de grote lijnen van de inrichting van de staat en – tot op zekere hoogte – van de samenleving. Dat is niet aan de rechter. In zoverre past het de rechter bescheiden te zijn. Marc Bossuyt, oud-voorzitter van het Belgische Grondwettelijk Hof, vroeg daarvoor terecht de aandacht en zei daarbij dat de verleiding soms groot is, en dat het dan heel wat discipline vraagt om jezelf in te perken.¹⁷ Het bestuur voert de wetten uit. En de rechter beslist

¹⁷ Aangehaald door Wim van den Eynde, *Fortisgate*. Kalmthout: Van Halewyck 2016, p. 416.

in concrete gevallen over conflicten en legt straffen op. Maar hij of zij moet wel het lef hebben het bestuur tot de orde te roepen als sprake is van optreden dat met het recht conflicteert. Rechteren moeten een ankerplaats voor rechtsbescherming tegen de overheid en tegen burgers en organisaties zijn, zoals Ernst Hirsch Ballin dit aanduidde.¹⁸ Dat is het grondschema. Uiteindelijk gaat het bij dit evenwicht tussen de machten om de vrijheid van ons allen. Zoals bij het beeld van Spinoza dicht bij het stadhuis van Amsterdam staat: “het doel van de staat is de vrijheid”.

Het is misschien goed er even aan te herinneren dat de woorden *res publica* (samengetrokken in het woord republiek) hetzelfde betekenen: de publieke zaak, het algemeen belang. Ook al zijn we dan in het begin van de 19^e eeuw een monarchie geworden, het algemeen belang dient voorop te staan. De staat is er voor het algemeen belang en dat algemeen belang is de vrijheid van ons allen. Democratie betekent niet dat de meerderheid ongebreidelde macht heeft; minderheden kunnen aanspraak maken op bescherming.

Het derde element van de rechtsstaat wordt gevormd door de erkenning van fundamentele rechten van mensen. Het recht op vrijheid van beweging, van meningsuiting, van vereniging en vergadering, van godsdienst enz., maar ook politieke rechten vallen daaronder waarvan het actief kiesrecht heel voornamelijk is. Die politieke rechten belichamen de idee van de democratie. Je zou dit onderdeel ook voorop kunnen stellen. Ook die politieke vrijheden zijn helaas in sommige landen in het geding. Denk aan het actief kiesrecht in de Verenigde Staten. Door verandering van indeling van districten wordt gepoogd tot andere uitslagen te komen: *gerrymandering*.¹⁹ Overigens, dit gebeurt niet alleen aan de Republikeinse zijde. Ook de vrijheid van meningsuiting wordt aangetast. In Rusland bestaat die nauwelijks meer als het gaat om politieke uitlatingen, maar ook in sommige EU-lidstaten is de vrijheid van politieke uitingen aan

18 Ernst Hirsch Ballin, *Waakzaam burgerschap*. Amsterdam: Querido Facto 2022, p. 234.

19 Eric Janse de Jonge, *Amerikaans staatsrecht*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2012, p. 106.

banden gelegd, soms door media op te kopen. In Polen en Hongarije is het moeilijker geworden afwijkende politieke meningen naar buiten te brengen. Aan Amerikaanse universiteiten is een ‘cancelcultuur’ gaan heersen voor uitlatingen die niet voldoende politiek correct worden bevonden.²⁰ In Nederland is er ook minstens één voorbeeld. Het bestuur van de Leidse universiteit verbood een bijeenkomst waar onder leiding van een Palestijnse zou worden gediscussieerd over het thema ‘Israël apartheidstaat’. Er werden natuurlijk rationele argumenten voor dat verbod aangevoerd. We moeten oppassen dat er voor afwijkende meningen ruimte blijft bestaan. Ook al bevallen die ons niet. Ik herinner, waarschijnlijk ten overvloede, nog maar eens aan de woorden van Voltaire: “*Je ne suis pas d'accord avec ce que vous dites, mais je me battraï jusqu'au bout pour que vous puissiez le dire.*” Ik verafschuw wat u zegt, maar ik zal uw recht om het te zeggen met mijn leven verdedigen.

Een ander vrijheidsrecht houdt in dat je niet willekeurig mag worden opgesloten. In 2015 vierden we het 800-jarig bestaan van de Britse Magna Carta waarin de zogenoemde *habeas corpus*-clausule is opgenomen.²¹ Die houdt in dat je niet zomaar mag worden opgesloten en dat je je tot een rechter moet kunnen wenden als je wordt gearresteerd. Het is een oeroud grondrecht waarop menig bedreigde zich heeft beroepen.

En dan ten slotte het vierde element: de toegang tot onafhankelijke en onpartijdige rechters. Je zou dit element ook onder het tweede element, het evenwicht tussen de machten, kunnen scharen. Maar omdat ik het een uiterst belangrijk onderdeel vind, geef ik de voorkeur aan een aparte vermelding.

20 Douglas Murray, *The War on the West*. London: Harper Collins 2023.

21 Sebastiaan Roeling, *800 Jaar Magna Carta*. Bergschenhoek 2015.

Velen denken bij rechtsstaat juist ook aan deze functie.²² Het nieuwe artikel 17 van de Grondwet bepaalt sinds 22 februari 2023:

“Ieder heeft bij het vaststellen van zijn rechten en verplichtingen of bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde vervolging recht op een eerlijk proces binnen een redelijke termijn voor een onafhankelijke en onpartijdige rechter.”

Graag vermeld ik dat deze bepaling mede als gevolg van een initiatief van mijn jaargenote en voorheen senatrix Pia Lokin-Sassen aan onze Grondwet is toegevoegd.

Geert Corstens bladert door het *NRC Handelsblad* (*De herinneringen van prof. mr. Geert Corstens*, Radboud Universiteit, 2019)

²² Vgl. Ernst Hirsch Ballin 2022, p. 232.

Ik behoef aan dit gehoor niet uit te leggen wat de begrippen onafhankelijkheid en onpartijdigheid inhouden. Naast het respect voor de fundamentele uitgangspunten van onafhankelijkheid en onpartijdigheid staat het innemen van de juiste attitude door rechters. Die is door het begrip onpartijdigheid niet geheel gedekt, ook al kan men in dit begrip de hierboven aangeduide aspecten van de goede rechterlijke attitude begrepen achten. Het slagwoord hier is afstandelijkheid. Het gaat erom dat je als rechter je autonoom opstelt, dat je fris blijft. Een collega zei me nog niet zo lang geleden dat een rechter altijd de mogelijkheid moet open houden zich te laten verrassen.

Ik vermeld nog enige aspecten van die attitude. Laat je niet leiden door de algemene mening. Die kan juist zijn, maar ook volkomen onjuist. Iedereen vindt dat barbertje moet hangen, maar jij komt tot de conclusie dat er onvoldoende overtuigend bewijsmateriaal is. Dan volgt er vrijspraak. Zoals dat gebeurde in de zaak van de Haagse wethouder. Het omgekeerde kan zich ook voordoen; iedereen vindt dat een vrijspraak op haar plaats is, maar jij komt tot de conclusie dat een veroordeling gepast is. Je moet het kunnen opbrengen impopulair te zijn: *“Le devoir de déplaire”*: De plicht te mishagen. Zo noemde de Franse magistraat Éric de Montgolfier dat.²³ De bekende Supreme Court Justice Ruth Bader Ginsburg haalde in dit verband de toenmalige Chief Justice Rehnquist aan: *“A judge is bound to decide each case fairly, in accordance with the relevant facts and the applicable law, even when the decision is (...) not the one the home crowd wants.”*²⁴ Even erg is het als rechters hun oren laten hangen naar wensen van bestuurders en regeerders. Zoals de president van het Hof van Parijs Antoine Mathieu Séguier in 1827 zei, nadat hij van regeringszijde was benaderd over een zaak: *“La Cour rend des arrêts et non pas des services”*: Het hof wijst arresten en bewijst geen diensten. Ik kan gelukkig zeggen dat ik nooit ben benaderd door bestuurders of regeerders met wensen ten aanzien van concrete rechtszaken. Een tijd geleden las ik over de Nederlandse rechter

23 Éric de Montgolfier, *Le Devoir de déplaire*. Neuilly-sur-Seine: Michel Lafon 2006.

24 Ruth Bader Ginsburg, *My Own Words*. New York: Simon and Schuster 2016, p. 176.

in het Tokyo-tribunaal die het bestond om met de regering contact te onderhouden over zijn optreden in het Internationaal Militair Tribunaal voor het Verre Oosten. In een interview spreekt Röling over “*loyalty to my government*”. Hoezo, *loyalty to my government*? De regering rest, als een rechterlijke beslissing uitvoerbaar is, niets anders dan het hoofd te buigen en deze loyaal op te volgen. Erger is het in China, waar volgens de president van het Volkshof rechters in dienst zijn van de communistische partij.²⁵ En even zo triest was het in nazi-Duitsland: de biografie van Roland Freisler, president van het Volksgerechthof, kreeg als Nederlandse ondertitel mee: *Rechter in dienst van Hitler*.²⁶

Neem afstand van je persoonlijke overtuigingen. Je bent als rechter niet aangesteld om je persoonlijke overtuigingen uit te dragen. Het gaat niet aan dat een rechter die anti-euthanasie is, in euthanasiezaken zijn mening probeert door te drukken. Hij of zij moet zich voegen in rechtspraak en wetgeving die euthanasie toelaten. Of, zoals Ruth Bader Ginsburg onder aanhaling van haar oud-collega Oliver Wendell Holmes zei: “*One of the sacred duties of a judge is not to read her convictions into the Constitution.*”²⁷ Of, zoals Tom Bingham, u weet wel, die van de pinguïns, voorheen Law Lord, schreef: “*The job of judges is to apply the law, not to indulge their personal preferences.*”²⁸ Je moet ook voorzichtig zijn met de behandeling van zaken waarin je persoonlijke ervaringen een disproportionele rol kunnen gaan spelen. Denk aan de rechter wiens of wier dochter onlangs verkracht is. Het lijkt dan verstandig voorlopig geen verkrachtingszaken te behandelen. Je kunt dan wellicht toch onvoldoende afstand houden. In het verleden hoorde ik wel eens dat strafrechters na verloop van tijd ofwel heel streng worden, omdat ze zich steeds meer gaan ergeren aan criminaliteit, ofwel steeds milder worden, omdat ze geconfronteerd worden met zaken die net iets minder ernstig zijn dan een zaak die ze in het verleden hebben behandeld. Ze gaan dan doorslaan in de ene of de andere richting. Dat

25 Marije Vlaskamp, *Volkscrant* 19 januari 2017.

26 Helmut Ortner, *Moordenaar in toga*, Just Publishers 2014.

27 Ginsburg 2016, p. 186.

28 Bingham 2010, p. 51.

vormt de reden dat het voor sommigen verstandig lijkt te zijn na verloop van tijd in een andere sector dan de strafsector te gaan werken.

Wees ook terughoudend met het geven van je opvattingen over kwesties die op enig moment in de samenleving spelen. Houd er rekening mee dat zo'n kwestie in de vorm van een rechtszaak bij jou op tafel kan komen. Soms lijkt dat risico ver weg. Maar niet alles is te voorspellen.

Denk daarbij ook aan de positie van je collegae. Loop hen niet voor de voeten. Denk aan het recente voorbeeld van de raadsheer die berispt werd door de Hoge Raad, omdat ze een boek over een complottheorie van haar broer bij de rechters die in MH-17-zaken moesten beslissen had achtergelaten.²⁹

Wees in alle opzichten integer. Laat je niet verleiden en wees open over je belangen. Jonathan Soeharno schreef hierover indringend en vindt dat het integriteitsbeleid met betrekking tot rechters steviger moet worden.³⁰

De toegang tot de rechter impliceert ook behoorlijke rechtsbijstand garanderen. Daar valt nog wel het een en ander aan te verbeteren. Gelukkig is de enkele jaren geleden voorgestelde verhoging van de griffierechten van de baan. De president van en de procureur-generaal bij de Hoge Raad hebben zich toen in het debat gemengd. Dat was heel uitzonderlijk. Maar de zaak was het waard, zij het dat er nog meer stappen moeten worden gezet om de rechtsbijstand te garanderen, niet alleen in civiele en strafzaken, maar ook in bestuurszaken. Een behoorlijke rechtsbijstand en dus ook een goede advocatuur zijn essentieel in onze rechtsstaat.

²⁹ HR, 7 juli 2023, ECLI:HR:2023:1019.

³⁰ Jonathan Soeharno, 'Gezag door mysterie. Transparantieplichtingen voor rechters voor giften, nevenbetrekkingen en financiële belangen', *Tijdschrift voor constitutioneel recht* 2023/14, afl. 2, p. 114-128.

5. De verhouding rechtsstaat-democratie

Zoals gezegd omvat het begrip rechtsstaat ook de idee van de gelijkheid. En daarop berust ook de gedachte dat een ieder actief kiesrecht heeft. Aan Churchill wordt wel eens de uitlating toegeschreven dat democratie de slechtste regeringsvorm is, maar dat er ook geen betere is. Maar hij schreef ook het volgende en dat is minder cynisch en spreekt me meer aan:

“How is that word ‘democracy’ to be interpreted? My idea of it is that the plain, humble, common man, just the ordinary man who keeps a wife and family, who goes off to fight for his country when it is in trouble, goes to the poll at the appropriate time, and puts his cross on the ballot paper showing the candidate he wishes to be elected to Parliament — that he is the foundation of democracy.”³¹

31 Winston Churchill, House of Commons, 31 oktober 1944 en 8 december 1944, in: *Churchill by Himself: The Definitive Collection of Quotations*, Public Affairs 2008.

Democratie vloeit voort uit de idee van de rechtsstaat. De politicologe Wendy Brown schreef in haar boek getiteld *In the Ruins of Neoliberalism, the Rise of Antidemocratic Politics in the West*: “Democracy is moored by equality.”³² Dat betekent niet dat democratische, dat wil zeggen langs de geëigende politieke wegen tot stand gekomen, beslissingen steeds rechtsstatelijk zullen zijn. Democratie biedt geen garantie tegen uitholling van de rechtsstaat. Dat hebben we in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw in respectievelijk Italië en nazi-Duitsland gezien. Democratisch aan de macht gekomen leiders ontpoppen zich als dictators. In Venezuela, El Salvador,³³ Peru en Tunesië is dat ook gebeurd. Dit is geen limitatieve opsomming, helaas. Dan is het zaak dat we daartegen opkomen.

6. Het uitdragen van de rechtsstaat

Sandra Day O'Connor, de eerste vrouwelijke rechter in het federale Amerikaanse Supreme Court zei eens: “*An old judge is like an old shoe: everything is worn out, except the tongue.*” Zij is in dit opzicht mijn voorbeeld, hoewel ze ouder was dan ik toen ze met emeritaat ging. Als Nederlander is een vergelijking met een versleten fiets misschien treffender: alles is versleten, maar hij piept en hij kraakt nog wel. Leiders zouden er goed aan doen de idee van de rechtsstaat uit te dragen, zeker nu dit geen evidentie meer is.³⁴ Chiel Kuypers en Ronald Tinnevelt haalden onlangs nog eens de woorden van Lucebert aan: “alles van waarde is weerloos”.³⁵

Het is daarom ook toe te juichen dat *Burgerschap* als thema in het curriculum van het primair, het voortgezet en het speciaal onderwijs is opgenomen. Ook jongeren moeten worden geconfronteerd met de noodzaak de democratische

32 Wendy Brown, *In the Ruins of Neoliberalism. The Rise of Antidemocratic Politics in the West*, New York: Columbia University Press 2019, p. 24.

33 Merijn de Waal, “Millennial Dictator” Bukele grijpt alle macht in El Salvador’, *NRC* 4 mei 2021.

34 Theo de Wit, ‘Inleiding: Carl Schmitt *redivivus*’, in: *Godenstrijd in de liberale democratie*. Nijmegen: Valkhof Pers 2021, p. 30.

35 Chiel Kuypers en Ronald Tinnevelt, ‘Een weerbare Nederlandse rechtsstaat’, *NJB* 2023/17, p. 1382-1389.

rechtsstaat te handhaven. Er loopt ook hier in Nijmegen een initiatief van Jasper Krommendijk, zo las ik in het alumniblad.³⁶ Naast het vak burgerschapskunde is er ook het instituut ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat, in Den Haag waar jaarlijks vele duizenden, onder wie leerlingen van middelbare scholen, langskomen. ProDemos legt uit wat de spelregels zijn van de democratie en de rechtsstaat en laat zien wat men zelf kan doen om invloed uit te oefenen. Het is zaak dat leiders in onze samenleving de idee van de rechtsstaat ook uitdragen. Onze Grondwet opent sinds kort met een algemene bepaling die luidt: “De Grondwet waarborgt de grondrechten en de democratische rechtsstaat.” Dat is een mooie klarenstoot die het belang van het onderwerp krachtig onderstreept.³⁷ De idee van vrijheid en dus ook die van de rechtsstaat moet worden geïnternaliseerd. De beroemde Amerikaanse rechter Learned Hand zei het zo: “*Liberty lies in the hearts of men and women; when it dies there, no constitution, no law, no court can save it.*”³⁸

7. De verhouding van de rechtsstaat tot broederschap

In het begin van mijn betoog wees ik op de preambule van het Handvest van de Grondrechten van de EU. Daarin prijkt het woord solidariteit. De idee van de rechtsstaat zal aan gezag winnen als mensen zien dat er ook solidariteit in de samenleving is. Als je steeds moet constateren dat je niet uit je penibele positie kunt geraken, dat anderen je steeds voorbij streven, omdat zij de macht hebben zichzelf goede posities toe te delen, omdat ze nu eenmaal over meer talenten beschikken dan jij, dan zullen ze de rechtsstaatedachte niet als iets vanzelfsprekends beschouwen. Het tot ontwikkeling laten komen van iedereen brengt mee dat we meer aandacht moeten gaan besteden aan de sociale grondrechten. We moeten de discussie daarover durven aangaan en durven beslissen over

36 Op initiatief van UHD Jasper Krommendijk, Radboud Rechten, lustrumeditie 2023, p. 5.

37 Zie ook Barbara Oomen en Carla Zoethuis, ‘Een nieuw commentaar op de grondwet’, in: Afshin Ellian en Bastiaan Rijkema (red.), *Een nieuw commentaar op de Grondwet*. Amsterdam: Boom 2022, p. 81 e.v., resp. p. 91 e.v.

38 <https://www.thefire.org/research-learn/spirit-liberty-speech-judge-learned-hand-1944>.

meer of minder overheveling van inkomsten en vermogens. Nu behelzen de in onze Grondwet opgenomen sociale grondrechten voornamelijk inspanningsverplichtingen. We zouden onder ogen moeten zien of die niet moeten worden opgevijseld. Maar ik teken er meteen bij aan dat, als constitutionele toetsing wordt ingevoerd, dat dan dus ook toetsing aan die sociale grondrechten in het vizier komt. En willen we dat? Willen we dat rechters zich dan intensief gaan bezighouden met die sociale grondrechten. Ik zou menen dat het verstandig is ons eerst hierop te bezinnen.³⁹ Het kapitalistisch stelsel heeft voor veel welvaart gezorgd. Dat moeten we niet afbreken. Er moeten impulsen zijn voor mensen om zichzelf in leven te houden, voor ondernemingen die voor welvaart zorgen. Maar daarnaast moet er wel doorgedacht worden over hoe de gelijkheid en de broederschap verder gestalte te geven. Er moet een beweging op gang komen die de dialoog tussen mensen en groepen impulsen geeft. Die de waardering van nu laag betaald werk ter discussie stelt. Die de gemeenschapszin bevordert, die met respect voor de individualiteit van mensen het samen komen in groepen stimuleert en muren tussen groepen afbreekt.⁴⁰ Mijn mededocter h.c. Michael Sandel schreef hierover indringend.⁴¹

8. Slotsom

Ik eindig met drie citaten. Het eerste komt van Antoine de Saint Exupéry en gaat over belangrijke waardes die niet zichtbaar zijn. Het luidt: “*On ne voit bien qu’avec le cœur. L’essentiel est invisible pour les yeux.*” Enkel met het hart kun je echt zien. Het wezenlijke is onzichtbaar voor het oog.⁴² Dat geldt ook voor de rechtsstaat.

39 Zie ook Maurice Adams, ‘Ketelmuziek bij de zuiderburen’, *NJB* 2023/23, p. 1909-1913.

40 Corstens 2023, p. 218-219.

41 Michael Sandel, *De tirannie van verdienste*. Utrecht: Ten Have 2020.

42 Antoine de Saint Exupéry, *De kleine prins*.

Het tweede citaat is van de Wit-Russische Nobelprijswinnares Svetlana Alexijevitsj: “We willen wel kapitalisme maar met een menselijk gezicht”. Dat zou de rechtsstaat met erkenning van de broederschap kunnen zijn.⁴³

Het derde komt van mijn vriend professor Theo de Wit. Hij schrijft: “De rechtsstaat, dat is zoiets als de mast waaraan Odysseus zichzelf vastbond om niet te worden verleid door het gezang van de Sirenen.”⁴⁴

En ten slotte zeg ik:

De rechtsstaat bestaat in vrijheid en gelijkheid maar wordt gedragen door broederschap.

43 Svetlana Alexijevitsj, *Het einde van de rode mens*. Amsterdam: De Bezige Bij 2015, p. 337.

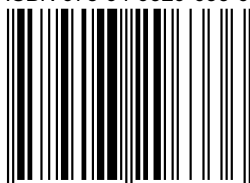
44 Theo de Wit, ‘Komt de Messias te paard of per ezel?’, in: *Godenstrijd in de liberale democratie*. Nijmegen: Valkhof Pers 2021, p. 135.

Op 17 oktober 2023, tijdens de 100e Dies Natalis van de Radboud Universiteit, ontving Geert Corstens een eredoctoraat van de Radboud Universiteit. Dit eredoctoraat is aan hem toegekend omwille van zijn onvermoeibare inzet voor een sterke, eerlijke en gelijkwaardige rechtsstaat. Deze uitgave omvat de laudatio van erepromotor Roel Schutgens, de dankrede van Geert Corstens en de Van der Grintlezing die Geert Corstens tijdens de week van de Dies Natalis heeft gegeven.

Geert Corstens was van 2008 tot en met 2014 president van de Hoge Raad der Nederlanden. Meteen na zijn aanstelling stond hij al bekend om zijn assertieve houding tegenover het politieke apparaat. De zelfstandigheid van de rechtsstaat mocht niet worden bedreigd door de wensen en behoeften van politici en andere buitenstaanders, vond Corstens. Hij heeft ook een formidabele bijdrage geleverd aan de publieksgerichte communicatie en uitleg over de rechtsstaat. Corstens schreef daarnaast onder andere de boeken *Onze rechtsstaat* en *De rechter grijpt de macht en andere misvattingen over de democratische rechtsstaat* ter bevordering van de algemene communicatie over rechten en democratie in Nederland. Corstens is ook de auteur van het standaardwerk *Het Nederlands strafprocesrecht* en was van 1982 tot en met 1995 hoogleraar strafrecht aan de Radboud Universiteit.

Erepromotor Roel Schutgens, hoogleraar algemene rechtswetenschap: "Doctor Corstens, ieder gelukkig land is noodzakelijk een 'rechtsstaat'. Maar dat is een zeer abstract begrip. U geeft daaraan een gezicht, een stem en een hart. Wij allen mogen u voor uw inzet zeer erkentelijk zijn."

ISBN 978-94-9329-633-6

9 789493 296336 >

Radboud University

www.radbouduniversitypress.nl